

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 1.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Barabás Gábor
Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád konfliktus

Szalai Ágnes
Somlyó végvárrá szervezése

Nagy Kornél
„Minden út Varsóba vezet”

Szulovszky János
Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén?

Balogh Róbert – Homor Péter
Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913

L. Balogh Béni
Petru Groza ideológiai fordulata

Hantos-Varga Márta
A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”

Perényi Károly
Félreértett források az ujguroktól Ulászlóig

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 1. szám

TANULMÁNYOK

Barabás Gábor Barátból ellenség. Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád-konfliktus a 13. század második felében 1

Szalai Ágnes Somlyó végvárra szervezése és az Apafi-korszak első éveinek központi kormányzata 31

Nagy Kornél „Omnes viae Varsaviam ducunt”/„Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és az erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691) 51

Szulovszky János Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén? 81

Balogh Róbert – Homor Péter Nemzetépítő erdészek. Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913 105

L. Balogh Béni „Te leszel a második Lenin”. Petru Groza ideológiai fordulata az 1920-as évek végén és az 1930-as évek első felében 127

Hantos-Varga Márta A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”. Reformkatolikus megfontolások a politikai közösségről és a nemzetről az 1930-as és 1940-es években 147

VITA

Perényi Károly Kis magyar keltológia. Félreértett források az ujjuroktól Ulászlóig 175

„TE LESZEL A MÁSODIK LENIN” Petru Groza ideológiai fordulata az 1920-as évek végén és az 1930-as évek első felében

L. BALOGH BÉNI

“YOU WILL BE THE SECOND LENIN”

Petru Groza’s Ideological Turn in the Late 1920s
and the First Half of the 1930s

Petru Groza (1884–1958) was one of the most influential figures in the history of 20th century’s Romania, who, both as a private person and as a politician, advocated the need for historical reconciliation between Hungary and Romania. In the late 1920s, he embarked on an ideological quest and became intensely preoccupied with the question of Bolshevism and the person and historical role of Béla Kun. In my study, I will describe the long process, lasting several years, during which his left turn in thinking took place. Using newly discovered archival sources in Romania, I show that the future prime minister and later president of the state had a strong sense of mission and vocation, and an inner conviction that he would be the leader of the new communist Romania. I argue that the final impulse for his left turn was his meeting with Hillel Kohn in December 1931 and their subsequent meetings. As one of the “animators” of the ‘Ekésfront’, formed in 1933, and later as a leader of undisputed authority, he initially proclaimed ideological neutrality out of caution and positioned himself politically in the centre. But this failed to deceive the powers that be, and he and the radical programme of the ‘Ekésfront’ increasingly came under the scrutiny of the authorities.

Keyword: Petru Groza, ideological turn, Bolshevism, Romania, 20th century

Spiritizmus és küldetéstudat

1929. december 11-én Nicolae Robu Hunyad megyei főorvos dévai házában különös eseményre került sor.¹ Élő, de távol levő személyek „szellemeit” idézték meg spiritiszta szeán-

L. Balogh Béni, tudományos munkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály. A tanulmány az NKFIH 143767 sz. projekt keretében készült.

- 1 Nicolae Robu (1866–1947) a Zaránd, majd 1876-tól Arad vármegyéhez tartozó Nagyhalmágyon [Hălmagiu] született. Körzeti orvos a Hunyad vármegyei Körösbányán, Erdély Romániához csatolása után pedig, 1919-től 1930-as nyugdíjazásáig Hunyad megyei főorvos. Apja, Nicolae Robu (1838?–1922) falusi tanító,

szon, amelyen a főorvoson, annak feleségén és két lányán kívül Petru Groza korábbi miniszter is részt vett. A spiritiszta jelenségek iránt kezdetben bizalmatlan Groza részvételét a főorvos és családja szorgalmazta, minden bizonnyal azért, hogy meggyőzzék őt e „kísérletek” valódiságáról. A szeánszon megidézték az 1920-tól a Szovjetunióban emigrációban élő, a Magyarországi Tanácsköztársaság egykori vezetője, Kun Béla „szellemét” is, aki az ülés Groza által is hitelesített jegyzőkönyve szerint meghökkentő kijelentéseket tett. „Lenin [...] a bolsevizmus Krisztusa. A Magyarországi én leszek, Romániáé pedig, Péter barátom, Te legyél [...]. A korszakod most elérkezett” – biztatta Grozát, és kijelentette: „Romániának vezére vagy Te, ha poklokon keresztül is.”² Másnap, december 12-én a főorvos lakásán újból megidézték a volt népbiztost, akinek a „szelleme” közölte Grozával: „Te leszel a második Lenin.” Ezt követően így folytatta:

„Eddig lomhán politizáltál, nem törődtél velünk, hát most igazán komolyan kell vedd az ügyet, mert ma királyok nem kellenek többet, inkább egy intelligens ember emberibb érzéssel. Ha nem vigyázol, más kerül hatalomra, s akkor inkább nektek lesz rosszabb. Inkább Te, Péter barátom, mint egy orosz népbiztos, ezt én mondom praxisból. Minden nemzet saját maga vezesse magát komolyan.”³

Grozát megrendítették a szeánszon tapasztalt különös jelenségek, és „mélyen megindult” „az ismeretlen” láttán, mivel nem tudta racionálisan értelmezni a megidézett „szellemekkel” való kommunikációját. Végül hosszas tépelődés után arra a következtetésre jutott, hogy e különös jelenségre egyelőre nincs tudományos magyarázat, és mindaz, ami a szeánsz alatti „beszélgetései” során elhangzott, majd jegyzőkönyvbe került, csupán az ő tudatalattijának a kivetülése.

„Tehát: a szöveg, legalábbis ez a része, határozottan és egyértelműen – saját magamtól származik. Tehát az egész a saját tudatalattimból ered. [...] Kell, hogy valaki a [szeánszon] résztvevők közül, vagy mindenki jó médium legyen, előállítva ezzel a dinamikus áramlatot, amely képes mozgósítani a testet, így más testeket is (pohár, asztal) – ez azonban meghaladja mai ismereteinket. [...] A mai és holnapi ember számára »csodák« már nincsenek – megoldatlan kérdések igen” – vonta le következtetéseit a jegyzőkönyv alatti „pro domo”-feljegyzésében.⁴

későbbi körjegyző, míg öccse, Ioan Robu (1868–1930) ügyvéd, Arad város első román polgármestere 1919 és 1926 között.

2 Arhiva Petru Groza din Deva (= APGD) Cutia nr. 81. „Spiritele”. O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal. 2–3. A jegyzőkönyv nagyrészt román, a Kun Bélával kapcsolatos része viszont magyar nyelvű, amelyből betűhíven idézünk részleteket.

3 APGD Cutia. Nr. 81. „Spiritele”. O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal. 4.

4 Uo. 1929. Notă pro domo. Groza következtetései hasonlóak a spiritizmus legelterjedtebb tudományos magyarázatához, amely szerint a szokatlan jelenségek háttérben tudatküszöb alatti lelki folyamatok és funkciók állnak. A 19. század közepe táján elkezdődött ez irányú pszichológiai kutatások többsége elvetette a spiritizmus alaptételét, azt, hogy a médiumi képességek és más természetfeletti jelenségek háttérben holt vagy élő lelkek szellemei állnának. A spiritizmusról és tudományos magyarázatairól lásd pl. Gyimesi Júlia: *Pszichoanalízis és spiritizmus*. Bp., 2011. (Tudomány &...) Mintegy megelőlegezve a későbbi tudományos

Több okból időztünk el ilyen hosszasan Groza 1929-es spiritiszta szeánszánál. Az egyik az, hogy a Kun Bélával való 1929-es „beszélgetése” időtálló emléket hagyott benne, mi több, úgy tűnik, az évek során egyre inkább a hatása alá került.⁵ Olyannyira, hogy egy Kolozsváron, 1940 májusában kelt titkosszolgálati jelentés arról számolt be, hogy Groza egzaltált állapotban van, sokat foglalkozik a hipnotizmussal és a spiritizmussal, ami „elég furcsának tűnik, mivel korábban nem rajongott az okkult tudományokért”.⁶ Kolozsváron állítólag néhány közeli ismerősének bizalmasan elmondta, hogy egy spiritiszta ülésen megidézte Kun Béla szellemét, aki azt tanácsolta neki, maradjon a kommunista elvek mellett, mivel fontos szerepe lesz majd akkor, ha Romániában is hatalomra jut a kommunizmus. Groza e szavak hatása alatt áll, és „abban a hitben van, hogy azok igazak és teljesülni fognak” – olvashatjuk ugyanebben a jelentésben.⁷

Mind a két fentebb ismertetett, újonnan feltárt levéltári forrás – az 1929-es jegyzőkönyv, valamint az 1940-es titkosszolgálati jelentés – azt bizonyítja, amit ismereteink szerint a Grozával kapcsolatos szakirodalom mindeddig figyelmen kívül hagyott, vagy nem hangsúlyozott kellőképpen.⁸ Éspedig azt, hogy a leendő miniszterelnök igen erős küldetéstudattal és elhivatottságérzéssel bírt, mélységesen hitt abban, hogy a sors történelmi szerepet szánt neki. Legbensőbb meggyőződése volt, hogy ő lesz majd az új, kommunista Románia vezetője – és ez a lélektani motiváció, politikai ambíció jelentős szerepet játszott a két világháború közötti ideológiai fordulatában. Az 1929-es irat azért is igen fontos témánk szempontjából, mivel adalékul szolgál ahhoz, hogy ez a fordulat már az 1920-as évek végén elkezdődött, és Grozát már ekkor intenzíven foglalkoztatta a kommunizmus kérdése, tehát jóval korábban annál, mint ahogy azt eddig sikerült dokumentálni.

A továbbiakban vázlatosan összefoglaljuk Groza politikai pályafutását, majd ennél jóval részletesebben kitérünk önkéntes „száműzetésben” eltöltött dévai éveire, ideológiai

eredményeket, Arany János – Petru Groza kedvenc költője – ezt írta egy 1854-ben kelt levelében: „Azt gondolom, az egész asztalírási proccessus a működő agyában képződik, öntudatlanul. Képek és eszmék állnak elé s egészítettnek ki, mint az álomban; így néha egy-két vonás megmarad abból, mit a működő egyén tud, s kiegészítettet abból, miket nem tud, mikre nem is gondol.” Idézi Tóth Béla: *A spiritizmusról*. Bp., 1903. 6., 30.

5 Nem tartjuk kizártnak, hogy 1929 decembere után is részt vett hasonló szeánszokon, bár erre nincs bizonyíték. Tény, hogy Romániában – akárcsak Magyarországon és Európa más részein – a spiritizmus iránt a 19–20. század fordulóján mutatkozott a legnagyobb laikus érdeklődés, de a két világháború közötti időszakban is népszerűségnek örvendett. Ezt a korabeli sajtó cikkei is alátámasztják. Az *Uj Kelet* című lap egyik 1921. augusztusi írása például arról számolt be, hogy „Aradon újabban valóságos lázzá fajult a hipnózissal és spiritizmussal való foglalkozás”. (A szellemidézés áldozata. *Uj Kelet* 1921. augusztus 25. 6.) Az *Ellenzék* budapesti tudósítója 1923 októberében ezt írta: „Dívat lett spiritiszta szeánszokra járni, és ma egy igazi spiritiszta vagy egy tehetséges médium neve inkább közszájon forog, mint a legtehetségesebb íróé vagy költőé.” (Willy a fenomén. *Ellenzék* 1923. október 18. 2.)

6 Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Supravegherea dr. Petru Groza. D 010717. Vol. 4. fol. 3. Nota Nr. 471/940. Cluj, 14 Mai 1940.

7 Uo. A jelentés szerint az ismerősei, akikkel megosztotta e gondolatait, nem vették komolyan, és ironizáltak vele.

8 Életrajzi monográfiáját lásd Dorin-Liviu Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*. București, 2004. Sem Bîțfoinál, sem más szerzőnél nincs utalás a spiritiszta szeánszra, és Groza sem említi visszaemlékezéseiben. Vö. Petru Groza: *Adio lumii vechi! Memorii*. București, 2003.

útkereséseire, arra keresve a választ, hogy mikor és hogyan következett be gondolkodásának baloldali fordulata.⁹

A „lázado dák”

Petru Groza (1884–1958) Románia 20. századi történelmének egyik meghatározó politikus volt. A dél-erdélyi, Hunyad megyei kis faluban, Bácsiban [Băcia] született, amelynek román többségű lakóit visszaemlékezéseiben a dákok leszármazottjainak tartotta,¹⁰ saját magát pedig „lázado dáknak” nevezte.¹¹ 1895-től 1903-ig a szászvárosi református Kún Kollégium főgimnáziumába járt, 1903 és 1907 között pedig – közel egyéves megszakítással – a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karán folytatta tanulmányait. Budapesti egyetemi éve alatt bekapcsolódott az ott tanuló román fiatalok politikai mozgalmába, és a radikális nemzeti eszmék hatása alá került. 1911-ben letette az ügyvédi vizsgát, és Déván nyitott jól menő ügyvédi irodát. 1918 őszén aktív szerepet vállalt a helybeli román nemzeti mozgalom vezetésében, és részt vett a december 1-i gyulafehérvári román nagygyűlésen is. Tulajdonképpen politikusi karrierje Nagy-Romániában vette kezdetét. 1919-ben képviselővé választották, 1921-ben pedig Alexandru Averescu tábornok néppárti kormányában először tárca nélküli miniszter, majd ideiglenes közlekedési miniszter, végül Erdélyért felelős miniszter lett. 1926–1927-ben az újabb Averescu-kormányban közmunkaügyi, majd tárca nélküli miniszter volt. Ezt követően néhány évre visszavonult a politikai élettől, és éles baloldali fordulatot vett. 1933-ban egy román parasztszervezet, az Ekésfront elnökévé választották. Az 1944. november 4-én megalakult második Constantin Sănătescu-kormányban, majd a december 6-án hivatalba lépő Nicolae Rădescu-kormányban miniszterelnök-helyettesi posztot töltött be. 1945. március 6-án szovjet nyomásra I. Mihály király Románia miniszterelnökévé nevezte ki, amely tisztséget 1952-ig töltötte be. Kormányában kezdettől fogva a kommunista miniszterek játszották a kulcsszerepet, ő maga azonban soha nem lépett be a kommunista pártba, hanem „társutas” maradt. Rövid idő alatt – a térség többi országához hasonlóan – Romániában is bekövetkezett a teljes kommunista hatalomátvétel, így 1947-től Groza hatalma egyre inkább csak névleges volt. 1952-től haláláig a Nagy Nemzetgyűlés Elnökségének elnöke, azaz államfő volt, valójában azonban szinte teljesen kiszorult a hatalomból. Maradék közéleti

9 A jobboldal és baloldal fogalmai egymással szemben álló ideológiai, világnézeti tradíciókat jelölnek, általános világképet, világfelfogást. Elemeik azonban gyakran összemósódnak, illetve következtetlenül jelennek meg egy-egy politikus vagy politikai párt szótárában. (Körösényi András: Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta. *Politikatudományi Szemle* 2 (1993) 3. sz. 96–97.) Úgy véljük, ez utóbbi megállapítás Groza két világháború közötti korszakára is érvényes, annak ellenére, hogy gondolkodásában és politikusi tevékenységében az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején erőteljes balratolódás következett be.

10 Groza: *Adio lumii vechi*, 14.

11 Grozát az 1923-as véletlen találkozásuk során Apponyi Albert hasonlította először lázado dákhhoz. Elmondta neki, hogy mélyen beivódott az emlékezetébe egykori látogatója, azaz Groza „lázado dák” arca. Groza ugyanis egyetemista korában – feltehetően 1905-ban – azzal a kéréssel kereste fel Apponyit, hogy a segítségét kérje németországi tanulmányútja engedélyezése végett. Uo. 75–77.; L. Balogh Béni: A „lázado dák”. Petru Groza magyarság- és Erdély-képe az 1920-as évek végéig. *Regio* 32 (2024) 51.

befolyását elsősorban a politikai okok miatt elítélt és börtönbe zárt személyek, köztük számos magyar ismerőse kiszabadítása érdekében használta fel.

Önkéntes száműzetésben

1927. június elején, amikor is hirtelen jött, dacos elhatározásból néhány évre teljesen visszavonult a politikai élettől, és hazautazott Dévára, minden bizonnyal még nem Románia kommunista jövője és saját történelmi küldetése foglalkoztatta. Döntésének kiváltó oka ugyanis az volt, hogy I. Ferdinánd király lemondatta Alexandru Averescu tábornok kormányát, amelynek ő is tagja volt,¹² és Barbu Știrbey herceget bízta meg kormányalakítással.¹³ Groza tragikomikusnak értékelte az új helyzetet, és a többi kormánytag előtt a bibliai hét szűk esztendőre utalva váratlanul bejelentette, hogy legalább hét évre visszavonul dévai „fészkébe”. Hazafelé utazva, a vonaton tudatosodott benne, hogy „ez az én nyilatkozatom, amelynek inkább egy pillanatnyi lázadás volt a forrása, lassanként abban az egyre inkább megrendíthetetlen döntésben ölt testet, hogy véglegesen megváljak ettől az elavult világtól, összes előítéletével és erkölcsével együtt”.¹⁴

A Balogh Edgárral tíz évvel később folytatott beszélgetésében, összekeverve az idősíkokat, egyenes vonalú, töretlen fejlődésként emlékezett vissza életének erre az időszakára:

„Teljes képet a mai társadalomról akkor kaptam, amikor miniszterségem után a romániai gyáriparosok országos szövetségének titkára lettem. Amibe itt bepillantást kaptam, az elég volt egy életre. Amikor más még nem is sejtett semmit, én belülről éreztem meg, hogy a mai társadalom gépezetében romlik-bomlik valami, s mint a süllyedő hajóról menekülő eger, én odébbálltam. Hazamentem Dévára s hat esztendeig ki sem mozdultam onnan. A tájára sem néztem többet Bukarestnek! Körlevélben mondtam le több mint negyven különböző előkelő tisztségemről, a diszelnökségekről és vezérigazgatóságokról. Mindenfelé azt a hírt terjesztették rólam, hogy megbolondultam.”¹⁵

Az „elavult” világgal való szakítása azonban korántsem volt teljes. 1933 őszéig ugyanis tagja maradt a Néppártnak, amelybe 1920-ban lépett be, továbbra is hűséges volt annak vezetőjéhez, Averescu tábornokhoz, és bár egyre kisebb lelkesedéssel, de teljesítette a helyi pártszervezéssel kapcsolatos feladatait. A Néppárt „halad a maga útján”, Averescu pedig „maga a megtestesült realitás” – nyilatkozta 1928 májusában a *Brassói Lapok*nak. „Hamarabb jövőünk, mint gondolnánk”, jelentette ki ugyanott, és ezzel pártja esetleges

12 Groza 1920-as évekbeli kormányzati szerepvállalásairól lásd L. Balogh Béni: A „lázado dák”, 48–74.

13 Barbu Știrbey (1872–1946) román politikus, üzletember, Ion I. C. Brătianu sógora, Mária királyné szeretője. A korabeli román politikai élet szürke eminenciása, akinek a háttérben komoly befolyása volt az uralkodóra.

14 Groza: *Adio lumii vechi*, 401–403., 478.

15 Balogh Edgár: Mócok és góbék szövetsége. *Magyar Nap* 1937. február 14. 4. A beszélgetés keletkezésének körülményeiről lásd Balogh Edgár: Olténiai emlék. *Korunk* 35 (1976) 693.

újbbóli hatalomra kerülésére célzott.¹⁶ Igaz, miniszteri tisztséget már nem vállalt volna, de azt mondta Averescunak – és ezt a kijelentését még 1933 elején is fenntartotta, pedig akkor már „balra tendált” –, hogy ha egy „erőskezü kormány jön, szívesen leszek Déva főszolgabírója”.¹⁷ Gazdasági téren is megmaradt a folytonosság. Egy újságcikk szerint 1932-ben 17 vállalata, vállalkozása volt: szállodát bérelt, övé volt a városi villanytelep, modern malmot rendezett be, nyomdát és könyvkereskedést alapított. Tervbe vette, hogy létrehoz egy gazdasági pártot, amelynek ő lesz az elnöke.¹⁸ Igaz, hogy lemondott igazgatótanácsi elnökségeinek többségéről,¹⁹ de továbbra is Erdély egyik leggazdagabb emberének számított. Bankja, a dévai Decebal Bank viszonylag szerény haszonnal, de átvészelte a nagy gazdasági válságot, és több más pénzintézetől eltérően osztalékot fizetett a részvényeseknek.²⁰

Aktív résztvevője volt a helyi közéletnek. 1930-ban a város vízellátásával és csatornázásával foglalkozó konzorcium élére került,²¹ a következő évben a dévai Ipari és Kereskedelmi Kamara,²² 1932-ben pedig az ASTRA egyesület helyi szervezetének elnökévé választották,²³ ezenkívül lapot alapított és szerkesztett.²⁴ Jótékonykodott is: 1930–1931-ben például részt vett abban a segélyakcióban, amelynek keretében három hónapig naponta száz munkanélküli és szegény sorsú helyi lakosnak biztosítottak ingyenebédet: a bankja 10 ezer lejt adományozott erre a célra, ő pedig vállalta, hogy biztosítja az étkeztetéshez szükséges lisztmennyiséget.²⁵

Nem riadt vissza a botrányoktól sem: nyilvános helyeken sarkos, provokatív kijelentéseket tett, amiért éles sajtótámadások érték és feljelentették. Így például 1930. május 29-én a dévai főtéren tartott hősök napi ünnepségen, feldühödve azon, hogy a rendőrség kérdőre vonta, amiért nem lobogózta fel a házát, indulatosan azt mondta: ő soha nem vesz részt ilyen „álarcosbálban”, ahol „nevetséges szerencsétleneket” ünnepelnek. Az első világháborúban elesettek szerinté ugyanis nem voltak hősök, mivel „barmokként” haltak

- 16 Némegy Gábor: Másnak kellene jönnie, de félek, hogy mégis mi következünk. *Brassói Lapok* 1928. május 23. 2–3.
- 17 Benczel Béla: Groza Péter exminiszter. Erőskezü kormány alatt Déván főszolgabírótságot vállalnék. *Brassói Lapok* 1933. január 18. 4.
- 18 Halász Sándor: Interjú Gróza Péterrel, aki miniszter volt és most pártot szervez. *Brassói Lapok* 1932. augusztus 18. 5. Nincs tudomásunk arról, hogy létrehozta volna az új pártot.
- 19 Azelőtt több mint 45 vállalat igazgatótanácsi elnöke volt. Mircea Chirițoiu: Cine a fost dr. Petru Groza? *Dosarele Istoriei* 3 (1998) 2. sz. 4.
- 20 Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 133.
- 21 Uo. 127.
- 22 Alegerea președintelui Camerei de comerț din Deva. *Universul* 1931. október 31. 3.
- 23 Scandal la alegerea președintelui filialei „Astrei” din Deva. *Universul* 1932. december 10. 8. Az 1861-ben alapított ASTRA [Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român/Erdélyi Egyesület a Román Irodalomért és a Román Nép Kultúrájáért] kulturális egyesület 1918 előtt fontos szerepet játszott az erdélyi románok nemzeti tudatának megerősítésében. A két világháború között elsősorban a román parasztság kulturális színvonalának emeléséért küzdött.
- 24 Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 133.; Dănuț Viorel Presură: Interwar Press In Transylvania. Instrument of Manipulation and Discrediting the Political Class. A Libel Lawsuit Filed by Dr. Petru Groza. In: *Means and Meanings of Communication. Contexts and Interdisciplinarity. History, Political Sciences, International Relations*. Ed. Iulian Boldea – Cornel Sigmirean – Dumitru-Mircea-Buda. Tîrgu Mureș, 2022. 165.
- 25 Cantină pentru săraci și șomeri. *Universul* 1930. december 21. 12.

meg a lövészárkokban a tisztok fenyegetései és gúnyolódásai közepette. Hősnek ezért csak azokat tekinti, akik egy eszméért áldozták fel magukat, és itt – állítólag – Lenint hozta fel példának.²⁶ Egy másik alkalommal kijelentette: „Szégyenszemre miniszter voltam Romániában.”²⁷ Régi haragosa, Herbay Eugen azzal vádolta,²⁸ hogy 1931 novemberében a dévai Ipari és Kereskedelmi Kamara tisztviselői előtt elnöki beszédet mondott, amelyben hangsúlyozta, hogy nem ismeri a félelmet, semmitől nem fél, és akár a királlyal is szembeszáll, mint ahogy azt korábban is megtette.²⁹ Herbay ezenkívül azt terjesztette Grozáról, hogy „grandomán, gőgös, beképzelt, sőt undorító” ember,³⁰ „veszélyes szatír”, aki a sógornőjével intim kapcsolatra lépett, és Kolozsváron is szeretője van Kabdebó Duci személyében.³¹

Groza rágalmazás és becsületsértés vádjával sajtópert indított Herbay ellen, amit meg is nyert.³² A per során a bíróság előtt elmondta, hogy családi és társadalmi élete mindig korrekt volt, tettei miatt pedig felelősséget vállal. A Kamarában elhangzott beszédével kapcsolatban kijelentette: beismeri, hogy energikus és lelkiismeretes ember, beosztottjaitól kitartást, munkát és becsületességet követel meg. Arra, hogy grandománnak, gőgösnek, beképzeltnek, undorító embernek nevezték, azt válaszolta, ez aljasság és sértés személyes ellensége, Herbay részéről. Hangsúlyozta, hogy ő, mármint Groza társasági ember, és elégedetten él családjá körében, de a magánéletével kapcsolatos konkrét vádakra a per iratainak tanúsága szerint nem válaszolt.

A fentiek alapján ellentmondásos kép rajzolódik ki Grozáról. Határozott és magabiztos személyiség volt, aki bátran vállalta a konfliktusokat, sőt időnként maga gerjesztette őket. Ezáltal sok ellenséget szerzett magának nemcsak Déván, hanem országos szinten is, mivel ismert politikus volt. „De ugyanakkor a barátai rajonganak érte. Ha végigmegy a dévai főtéren, minden ember megállítja ügyes-bajos dolgaival. És mindenkit szívesen útbaigazít. Rejtélyes ember – mondja mindenki. – De Ember. És ez a mai viszonyokban nagy dolog”³³ – jellemezte nem kevés empátiával a Brassói *Lapok*, ahol más alkalommal is szó esett a „Groza-rejtélyről”.³⁴ Politikai jövőjével kapcsolatban találóan írta róla később

26 Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Hunedoara (= ANR SJH) Tribunalul Hunedoara (1919–1942) dos. 15/1933. fol. 2., 2^v., dos. 13/1933. fol. 15^v., 16. A Hősök napját 1920-ban nyilvánították hivatalos ünnepnapra Romániában úgy, hogy minden évben egybeessen az Úr mennybemenetelének ünnepével.

27 Idézi Un fost averescan în fața justiției. *Dreptatea* 1931. március 1. 4. Egy másik újság szerint így fogalmazott: a legnagyobb szégyen, hogy több alkalommal is a király tanácsadója volt Romániában. *Procesul dela Deva. Universul* 1931. január 23. 6. Vö. L. Balogh: A „lázadó dák”, 64.

28 Herbay Eugen valószínűleg 1897-ben született, de személyére egyelőre nem találtunk további adatot. [Nem azonos Herbay Ágostonnal, Déva 1926-ban elmozdított polgármesterével.] A Grozával való konfliktusa valószínűleg abból az időből ered, amikor Groza elnöke, ő pedig a titkára volt a dévai Ipari és Kereskedelmi Kamarának.

29 ANR SJH Tribunalul Hunedoara (1919–1942) dos. 13/1933. fol. 16^v., 17., dos. 15/1933. fol. 1^v., 2.

30 Uo. fol. 1^v.

31 Uo. fol. 3–4^v. A Kabdebó Jozefinához (Ducihoz) fűződő szerelméről lásd L. Balogh: A „lázadó dák”, 68–69. A sógornőjével való állítólagos kapcsolatáról más forrást nem ismerünk.

32 Lásd pl. Dr. Groza kontra Herbay. *Brassói Lapok* 1934. március 11. 3.; Botránypör a devai törvényszéken. *Keleti Ujság* 1934. január 31. 4. Az ellenfél tanúkkal igyekezett bizonyítani, hogy Groza Péter „gőgös, kihívó és ízléstelen”. *Keleti Ujság* 1934. március 21. 6.

33 Benczel: Groza Péter exminiszter, 4.

34 Lásd pl. Déva = Groza Péter. Groza Péter = Déva. *Brassói Lapok* 1933. október 27. 6.

egy román lap: „Petru Groza karrierje véget ért, de politikai tevékenysége csak most kezdődik. Saulus megtért.”³⁵

Válaszúton

A „régí világgal” egy darabig tehát megmaradt a folytonosság, de ezzel egy időben – amint azt írásunk elején is hangsúlyoztuk – Groza már az 1920-as évek végén ideológiai útkeresésbe kezdett, és intenzíven foglalkoztatta a bolsevizmus kérdése, valamint Kun Béla személye. Arra a következtetésre jutott, hogy mindaz, amit a „polgári tudomány” képviselői tanítottak neki az egyetemen, már nem tükrözi az új viszonyokat, érvénytelenné vált, ezért el kell felejtene. Úgy érezte magát mint Kolumbusz, amikor emberei, nem bízva a sikerben, állítólag tengerbe akarták dobni, de őt, mármint Grozát – olvashatjuk visszaemlékezéseiben – ez csak megerősítette elhatározásában, hogy egyedül is partra fog érni az Újvilágban.³⁶ Elkezdte tanulmányozni a marxizmus–leninizmus klasszikusait. Igaz, nem érte be velük, hanem összehasonlításuként Mussolini és Hitler eszméivel is megismerkedett: tüzetesen elolvasta és kijegyzetelte például Hitler *Mein Kampf* című könyvének első német kiadását.³⁷ Élénken figyelte a napi politikai eseményeket is. Az őt meglátogató újságíróknak feltűnt, hogy az „íróasztalán, könyvszekrényén a legfrissebb belföldi és külföldi napilapok, hetilapok és más kiadványok, brosrák” heverték.³⁸

Baloldali fordulata előtt Groza – saját meghatározása szerint – a „polgári demokratikus forradalom” híve volt.³⁹ Ez azonban nem felel meg a valóságnak, hiszen nem volt forradalmár, nem vett részt a magyarországi őszirózsás forradalomban sem, mivel 1918 őszén az erdélyi románok nemzeti mozgalmában tevékenykedett. Ezt követően az 1920-as évek végéig a romániai politikai és gazdasági elit része volt, élvezve annak minden előnyét. Pártjának, Averescu tábornok Néppártjának sem voltak forradalmi célkitűzései, éppen ellenkezőleg, konzervatív irányultságú volt. Erőskezdő, ugyanakkor tisztességes és hatékony kormányzást ígért, az alkotmány betartását, valamint földreformot, amelyet kormányra kerülve 1921-ben meg is valósított.

Kétségtelen azonban, hogy Grozát számos olyan hatás érthette, amelyek nyomán már korábban sem viszonyult ellenségesen a baloldali eszmékhez. Tudjuk például, hogy igen jó barátság fűzte egykori osztálytársához, Róth Ottóhoz, az 1918-as Bánsági Köztársaság polgári kormánybiztosához,⁴⁰ akivel a szászvárosi református Kún Kollégium elvégzését

35 Zaharia Boilă: Cariera lui Petru Groza. *România Mare* 1937. július 17. 1. Gépelt kéziratát lásd Arhivele Naționale ale României (= ANIC) CC al PCR Secția Cancelarie. Nr. inv. 3296. dos. 138/1932. fol. 41–43. Vö. Groza: *Adio lumii vechi*, 486–487.

36 Groza: *Adio lumii vechi*, 484.; Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 123.

37 Groza: *Adio lumii vechi*, 487.

38 Benczel: Groza Péter exminiszter, 4.

39 Groza: *Adio lumii vechi*, 491.

40 Róth Ottóról és a Bánsági Köztársaságról lásd Marchut Réka: Bánáti Köztársaság. Valóság vagy legenda? In: *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Szerk. Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba. Bp., 2022. 35–53.; Borsi-Kálmán Béla: Az első igazi temesvári magyar szociál-

követő évtizedekben sem szakadt meg a kapcsolata: gyakran találkoztak, kritikus élethelyzeteikben pedig egymás segítségére siettek.⁴¹ Éltre szóló barátságuk során a szociáldemokrata meggyőződésű Róth ideológiai téren erős hatást gyakorolt Grozára,⁴² hozzájárulva ezzel a jövőbeli miniszterelnök baloldali szimpátiáinak kialakulásához.

Kérdéses, hogy egyetemi évei alatt miként viszonyult a marxizmushoz, ugyanis később ellentmondásosan nyilatkozott erről.⁴³ Jordáky Lajosnak 1941-ben azt mondta, hogy már akkor olvasgatta a „szocialista” irodalmat. Közel álltak hozzá a történelmi materializmus tézisei, de nem gondolta, hogy csatlakoznia kellene a szocialista mozgalomhoz. „Még kevésbé foglalkoztatott ez a dolog – mondta Jordákynak – Erdély Romániával való egyesülése után. Új politikai helyzetben találtuk magunkat, új lehetőségek, új utak nyíltak előttünk. Hiszen mégiscsak polgár voltam. Belevetettem magam a politikai és üzleti életbe.”⁴⁴ Tizennégy évvel később, már államelnök korában két indiai professzorral beszélgetve viszont úgy emlékezett, hogy egyetemistaként nem érdekelt a marxizmus.

„Nem érdekelt Marx és Engels, utópistáknak tündek, mivel így neveltek minket [...] Marxot és Engelst úgy állították be nekünk [német professzoraink – L. B. B.], mint álmódó forradalmárokat, akik szentesített elveket akarnak megdőnteni, akik tagadják a tulajdont stb. Ez anarchia volt az ő felfogásuk szerint.”⁴⁵

Nem tudjuk, melyik változat áll közelebb az igazsághoz, de az utóbbi, azaz saját visszaemlékezése őszintébbnek tűnik, ráadásul nem biztos, hogy Jordáky 1973-ban, 32 évvel a Grozával történt beszélgetése után pontosan idézte fel az elhangzottakat.

Láttuk, hogy Grozát milyen intenzíven foglalkoztatta Kun Béla. Kérdésként merül fel, hogy ismerték-e egymást személyesen.⁴⁶ Az 1930-as években egyes erdélyi kommunisták, mint például Gombó Samu, a dévai kommunista pártsejt titkára, azt terjesztették, hogy Groza és Kun együtt katonáskodtak, és ez idő alatt barátok voltak. A híresztelés azonban alaptalan volt, mert tudjuk, hogy a későbbi külügyi népbiztos az első világháború idején – orosz hadifogságba kerüléséig – a kolozsvári 21. honvéd gyalogezredben, míg Groza a lugosi, majd orosházi székhelyű, többségében román nemzetiségű katonákból álló 8. honvéd gyalogezredben szolgált.⁴⁷ A két világháború között Erdélyben, főleg Iuliu Maniu Nemzeti Parasztpártjában az a hamis hír is elterjedt, hogy 1919 tavaszán és nyarán, tehát a Magyarországi Tanácsköztársaság idején Groza Budapesten tartózkodott „az ő jó barát-

demokrata, avagy az utolsó bánási magyar úriemberek egyike? Róth Ottó és a Bánási (Bánáti) Köztársaság. Társadalomtörténeti háttérvázlat. In: uo. 55–85.

41 Lásd L. Balogh Béni: *Petru Groza szásvárosi magyar kapcsolathálója. Osztálytársak és tanárok*. [Kézirat.]

42 ANIC ISISP Personalități (XV) Nr. inv. 3544. dos. Nr. 604. Amintiri și relații despre viața și activitatea lui Petru Groza întocmite de Adrian C. Brudariu. fol. 6.

43 Groza 1903 és 1907 között volt egyetemista Budapesten, közel egyéves megszakítással, ugyanis az 1905/1906-os tanévben a berlini, majd a lipcei egyetemen tanult.

44 Jordáky Lajos: Íntilnirile mele cu dr. Petru Groza. *Magazin Istoric* 7 (1973) 1. sz. 49.

45 ANIC Fond CC al PCR Secția Căminare. Nr. inv. 3296. dos. Nr. 152/1955. Vizita profesorilor indieni dl Mohamat Habib și d-na Afzar Afzaluddin la dl președinte dr. Petru Groza. 13 mai 1955. fol. 5.

46 Petru Groza és Kun Béla kapcsolatáról lásd L. Balogh: A „lázadó dák”, 52., 55–57.

47 Uo. 52.

jánál”, Kun Bélánál. A pletyka szerint onnan Kun húgával, Irénnel együtt továbbutazott Moszkvába, és ott megismerte Sztálint is. Mindebből azonban csak annyi igaz, hogy Groza valóban ismerte, és Kolozsváron gyakran meg is látogatta Irént, de a Tanácsköztársaság vezetőjével nem volt „jó barát”, sőt több mint valószínű, hogy nem is ismerték egymást személyesen.⁴⁸

Tisztázandó kérdés a Panait Istrati íróhoz fűződő viszonya is, amely fontos adalék lehet témánk szempontjából.⁴⁹ Az 1929. decemberi spiritisza szeánsz második napján, 12-én Groza ugyanis Istratit is megidézte, akinek „szelleme” egyebek mellett ezt közölte vele: „Európa egyetlen országa sem menekül meg a bolsevizmustól.”⁵⁰ A mindig a szegények és elnyomottak pártján álló író ekkor már mélységesen kiábrándult a sztálini Szovjetunióból, amelyet az 1929 elején véget ért 16 hónapos ottani útja előtt még csodált. Saját szemével győződött meg arról, hogy ami a Szovjetunióban van, az nem az ő elképzelése szerinti szocializmus, hanem terror, amely az emberek életét egy „új és borzalmas kaszt” győzelmének rendeli alá.⁵¹ Groza fokozott érdeklődése Istrati iránt feltehetően azzal is magyarázható, hogy néhány hónappal korábban az író Párizsból Romániába érkezett, többek között azért, hogy meglátogassa Déván a lupényi bányászsztrájk miatt letartóztatott munkásokat, és személyes tapasztalatokat szerezzen a Zsil völgyi helyzetről.⁵² Útjára Groza régi jó ismerőse, Augustin Almășan kommunista érzelmű dévai ügyvéd kísérte el.⁵³ Nincs adatunk arra nézve, hogy az író felkereste volna otthonában Grozát, vagy hogy Almășan bemutatta volna őket egymásnak. Jó lenne azonban tudni, hogy a későbbiek során Groza és Almășan között szóba került-e Istrati és annak szovjetunióbeli rossz tapasztalata, és ha igen, ez milyen hatást váltott ki Grozából.

48 L. Balogh: A „lázadó dák”, 56–57. Jól ismerte viszont Irénen kívül Kun Béla sógornőjét, azaz Kun Béla testvérének, Sándornak a feleségét, Erdős Annát is, akivel az 1920-as évek elején Kolozsváron gyakran mulatott egy társaságban. APGD Cutia. Nr. 81. „Spiritele”. O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal. Notă pro domo.

49 Panait Istrati (1884–1935) nemzetközileg elismert francia és román nyelvű író, publicista. Hányatott élete során hosszú külföldi utazásokat követően Svájcban telepedett le, innen Párizsba költözött, majd 1930-ban hazatért Romániába. Öt évvel később tüdőbajban hunyt el.

50 APGD Cutia. Nr. 81. „Spiritele”. O răfuială – singura – cu spiritele. 1929. Proces-Verbal. 6.

51 Stelian Tănase: *Viața lui Panait Istrati*. București, 2024. 191. Panait Istratiról és a sztálinizmussal való szakításáról lásd még pl. Barabás István: Az igazság kimondásának veszélyeiről. Ismeretlen dokumentumok Panait Istrati életéből. I–II. I. A *Hét* 1998. augusztus 13. 8., II. A *Hét* 1998. augusztus 20. 8., 10.

52 A kollektív szerződés betartásáért sztrájkoló lupényi szénbányászok 1929. augusztus 5-én elfoglalták a bányavillamos erőművét. Válaszlépésként a karhatalom sortűzet nyitott, amelynek következtében 22 munkás meghalt, 58 pedig súlyosan megsebesült. Erről és Panait Istrati Zsil-völgyi látogatásáról lásd pl. Panait Istratinak még a belügyminiszter rendelete alapján sem engedték meg, hogy megtekintse a véres sortűz színhelyét. *Keleti Újság* 1929. szeptember 15. 5.

53 Uo.; Bítfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 134. Augustin Almășan a Román Kommunista Párt (= RKP) 1921-es megalakulását követően az elsők között lépett be a pártba, majd a Hunyad megyei kommunista mozgalom vezetője lett. 1931-ben társaival együtt letartóztatták és börtönbe vetették. 1945-től 1950-ig Hunyad megye prefektusa volt. Bítfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 134., 144. 89. j.

A fordulat

Egymásnak ellentmondó forrásaink vannak arról, hogy pontosan mikorra tehető Groza ideológiai fordulata. Mivel azonban ez – amint a fentiekből már kiderült – hosszadalmas, évekig tartó folyamat volt, helytállóbb, ha arra keressük a választ, hogy mikor kapott döntő impulzust.

A rendelkezésünkre álló legterjedelmesebb dokumentum két egykori romániai illegalista, a mindössze négyfős dévai kommunista sejt két tagja, Génád Jenő és testvére, Génád Henrik 1973-as visszaemlékezése.⁵⁴ A Génád testvérek Dévára költözésük évében, 1927-ben ismerték meg Grozát, és 1933 nyarán vagy szeptemberében vették észre nála a kommunista eszmékhez való „hangsúlyosabb” közeledés jeleit. Előtte azonban gyakran látták őt a korábban már említett Gombó Samuval sétálni, aki a testvérek kérdésére azt válaszolta, hogy „felvilágosítja” Grozát. Génádnak ez akkor „nevetségesnek” tűnt, hiszen Groza „neves értelmiségi” volt, Gombónak pedig – akárcsak nekik, fűzték hozzá önkritikusan – nagyon hiányosak voltak a marxista ismeretei. Ettől eltekintve, „mi értelme van annak, hogy »felvilágosítsál« egy nagypolgárt” – tették fel a kérdést.⁵⁵ A később tapasztalt „hangsúlyosabb” közeledés a kommunizmushoz a Génád testvérek visszaemlékezése szerint azt jelentette Grozánál, hogy behatóan foglalkoztatta Kun Béla magyarországi történelmi szerepe, és azon tépelődött, hogy neki is ezt a példát kellene követnie. Mindezt valamivel később, 1934 elején Groza [született Érsek] Mária, Petru testvérenek, Liviumnak a felesége is megerősítette Génád Jenőnek.⁵⁶

Ez a visszaemlékezés alátámasztja azt, amit az 1929-es spiritiszta szeánsz kapcsán tanulmányunk elején írtunk, azaz Grozának legbelsőbb meggyőződése volt, hogy ő lesz majd a kommunista Románia vezetője, és ez a lélektani motiváció fontos szerepet játszott nézetei alakulásában. A Génád testvérek által fordulatként említett 1933. nyári vagy szeptemberi időpontot azonban éppen ezért túl későinek tartjuk, hiszen Grozát ekkor már legalább négy éve foglalkoztatta ez a kérdés.

Feltételezésünket, hogy a fordulat már korábban bekövetkezett, egy 1933. április 8-i keltezésű dévai rendőrségi jelentés is alátámasztja.⁵⁷ Ebben egyebek mellett az áll, hogy Groza „a baloldali, sőt szélsőséges pártokra vetette tekintetét, közelgő kommunista rezsimet jósolva az országban”. Továbbá gyakran sétál Déva utcáin a „közrendre és közbiztonságra veszélyes”, „közismert kommunista agitátorokkal”: Almășannal és Gombóval, akikkel „szocialista és kommunista jellegű” könyveket cserél. A jelentés szerint 1931-ben, amikor több dévai kommunistát letartóztattak, Groza élelmet küldött nekik a börtönbe, családtagjaikat pedig pénzzel segítette.⁵⁸

54 Génád Eugen – Génád Henrik: Amintiri despre dr. Petru Groza, conducătorul Frontului plugarilor. Csíki Székely Múzeum (= CsSzM) Bányai László Hagyaték. IV. D. 14. 1–26. Vö. Bîţfoi: Petru Groza, ultimul burghez, 173–176.; Főcze János: A MADOSZ. Baloldali magyar történet a Román Királyságban (1934–1944). Kolozsvár, 2020. 76–77.

55 Génád–Génád: Amintiri despre dr. Petru Groza, 4.

56 Uo. 5.

57 A jelentést idézi Mircea Valea – Gheorge I. Ioniță: Deva. Leagăn al mișcării democratice țărănești hunedorene. Sargetia 11–12 (1974–1975) 416.

58 Uo.

Ugyanazon év, tehát 1931 februárjában élénk visszhangot kiváltó beszélgetés jelent meg Grozával a *Brassói Lapok*ban.⁵⁹ Ebben kendőzetlenül elmondta véleményét a polgári társadalomról, és jövőképét is felvázolta. A polgári szolidaritás szerinte meghalt, segíteni már nem lehet rajta. „Új világ jön, új emberek. Az új jelszó, amely a »polgártárs« helyét elfoglalja, így hangzik: Elvtárs.”⁶⁰ Ezt követően arról beszélt: tudja, „a történelemnek nem lehet útjába állni”, csak késleltetni lehet, vagy a „zökkenést” csökkenteni. Éppen ezért a családi életében már ő is ez utóbbit dolgozik: „A gyermekeimet úgy nevelem – mondta az újságírónak –, hogy naponta maguk tisztítják a cipőjüket, súrolnak, dolgoznak. Én már a jövő szolgálatába állottam!”⁶¹

Ez a beszélgetés már jól jelezte a gondolkodásában beállt változásokat, de a fordulathoz szükséges végső impulzust véleményünk szerint a Kohn Hillelrel való megismerkedése, pontosabban az 1931. decemberi kolozsvári, majd az ezt követő további találkozók jelentették.⁶² Ezt több forrás is alátámasztja, és maga Groza is így ítélte meg utólag. „Hű és kitartó, türelmes” oktatójának nevezte Kohnt, „akinek nem kis része volt abban a nehéz munkában, amely egy »kapitalistát« átformált, őt kisegítve egy rohadt rendszer útvesztőiből”.⁶³ Több mint negyedszázaddal az első beszélgetésük után, Kohnnak címzett egyik levelében ekképpen idézte fel ezt:

„Elevenen él bennem is minden részlete első találkozásunknak. [...] Hiszen abban a konspiratív [!] szobában, Kolozsváron raktuk le alapkövét nemcsak barátságunknak, hanem ideológiai közeledésünknek is, amely közeledésünk a rákövetkező hosszú éjszakákon át tartó sokévi viták során azonos felfogással fejlődött ki az emberiség sorsáról, a világról és annak dolgairól.”⁶⁴

Jordáky korábban már említett visszaemlékezése szerint Groza 1941-ben, majd pedig 1945-ben így mesélte el neki a történetet: „Az 1931-es év végén Kolozsváron megismerkedtem egy elvtárral [Kohn Hillel] a Kommunista Párt vezetőségéből. Azt hiszem, hogy a vele való rendszeres beszélgetések irányították végképp a gondolkodásomat a szocializmus és a kommunizmus felé.” Már az első találkozásuk során Kohn olyan „világos ké-

59 Balla Károly: Egy volt miniszter őszinte pillanatai. *Brassói Lapok* 1931. február 16. 17.

60 Uo.

61 Uo. Több román lap felháborodottan reagált a nyilatkozatra. Lásd pl. D. Petru Groza a trecut la comunism? *Curentul* 1931. február 27. 6. Volt, aki úgy vélte – egyéb, feltűnést keltő nyilatkozatai alapján is –, hogy Groza megbolondult. Így pl. Pamfil Șeicaru: D'apoi țării... *Curentul* 1931. március 31. Később Groza megpróbálta tompítani az őt ért támadásokat, és „egyszerű választási tréfának” nevezte az „új világgal” kapcsolatos mondatait. Bűtői: *Petru Groza, ultimul burghez*, 136.

62 Kohn Hillel (1891–1972) magyar kultúrájú, zsidó származású erdélyi ügyvéd. 1930–1931-ig az erdélyi cionista mozgalomban tevékenykedett, de már korábban fokozatosan balra tolódott. 1931-ben belépett a Romániai Kommunista Pártba, ahol gyors karriert futott be. Részletesebben lásd Gidó Attila: Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. In: *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Szerk. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, 2012. 127–163.

63 Petru Groza: Levél Kohn Hillelhez. Bukarest, 1953. február 24. Részletet közöl belőle Dános Miklós: A század kortársaként. Beszélgetés dr. Kohn Hillel professzorral. *A Hét* 1971. június 25. 3.

64 Petru Groza: Levél Kohn Hillelhez. H. n., 1957. február 4. A részletet közli *Groza Péter emlékére*. Szerk. Lipcsey Ildikó – Sipos Attila. Bp., 1984. 39.

pet” vázolt fel neki a világpolitikai helyzetről és azon belül Románia helyéről, ami nemcsak meglepte, de mélységesen megrázta. Abban állapotok meg, hogy néhány hét múlva újból találkoznak.⁶⁵

Miként emlékezett az „oktató”, Kohn Hillel a Grozával való kapcsolatára? 1945-ben kelt önéletrajzában szikáran rögzítette az első találkozás tényét, valamint azt, hogy utána szoros összeköttetésben állt vele.⁶⁶ A halála előtt néhány hónappal adott interjújából is csak annyit tudunk meg, hogy Groza közeli barátjának és kitartó oktatójának nevezte őt, továbbá hogy első ízben a kolozsvári Astoria szállodában találkoztak 1931 decemberében. „Épp a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti közeledésről, a közös harci feladatokról esett szó. Még sokszor tért vissza ez a téma, később is...” – olvashatjuk a kor ideológiai elvárásainak megfelelően lejegyzett szöveget.⁶⁷

Nem érdektelen az a kérdés, hogy ki ismertette össze Grozát és Kohn Hillelt 1931-ben. Demeter János Grozáról szóló, kéziratban maradt, feltehetően 1978-ban kelt egyik írásában úgy emlékezett, hogy ő hívta fel Grozára Kohn figyelmét, aki „nagy érdeklődéssel” fogadta a közlést. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy Demeter „a harmincas évek elején” Kolozsvárról Brassóba utazva a vonaton ismerkedett össze véletlenül az egykori miniszterrel, aki éppen a Gaál Gábor által szerkesztett marxista *Korunkat* olvasta.⁶⁸ Erre a véletlen találkozóra valójában csak valamikor 1932 szeptembere után kerülhetett sor, mivel Demeternél volt néhány példány az általa szerkesztett, kommunista irányítás alatt álló *Falvak Népe* című lapból, amely viszont 1932. szeptember vége és 1933. március közepe között jelent meg. Így tehát Kohn biztosan nem tőle hallott először Grozáról, hiszen ekkor már rendszeresen találkozott vele. Több forrás ellenben arra utal, hogy Groza a dévai kommunista ismerősei révén került kapcsolatba Kohn Hillelrel, így mi is ezt valószínűsítjük.⁶⁹

Az első találkozásukat követően 1932-től rendszeressé váltak a Groza–Kohn-beszélgetések; szinte havonta találkoztak, a legtöbbször Kolozsváron, néha Déván⁷⁰ – a dévaikat kezdetben Gombó szervezte.⁷¹ A dévai kommunistákkal és a Kohn Hillelrel kiépített szoros köteléke ellenére Groza jó ideig még nem került „hivatalos” kapcsolatba az illegálisban működő Román Kommunista Párttal (= RKP). Erre majd csak 1935 nyarán került

65 Jordáky: *Íntilnirile*, 49–50.

66 ANIC CC al PCR Secția Căminarilor. Nr. inv. 2348. dos. Nr. 180/1945. Autobiografia doctorului Kohn Hiller [!] fol. 2–3.

67 Dános: *A század kortársaként*, 3.

68 A kéziratnak van egy rövidebb és hiányosan fennmaradt változata is, abban 1932 nyarat írt a szerző, az utólag betoldott „vagy 1933” szavakat pedig áthúzta. Mindkét írás lelőhelye: Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kézirattár. Demeter János (1908–1988) kéziratgyűjteménye. I. 1. Személyes iratok és kéziratok. Kézirat Petru Grozáról készülő tanulmányához. (Köszönöm Bogdándi Zsolt-nak, hogy megküldte a kéziratok másolatait.) Visszaemlékezés-kötetében az 1933-as évszám szerepel, itt viszont nem említi, hogy ő hívta volna fel Kohn figyelmét Grozára. Demeter János: *Századunk sodrában*. Bukarest, 1975. 209.

69 Lásd pl. Jordáky: *Íntilnirile*, 50. Mircea Valea és Gheorghe I. Ioniță szerint Groza Gombó Samu révén került kapcsolatba Kohnnal. Valea–Ioniță: *Deva*, 416.

70 Jordáky: *Íntilnirile*, 50.; Bîțfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 177.

71 Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva. Biblioteca Documentară. F. n. Petru Groza: *Declarație*.

sor, amikor is az RKP legfőbb célja már nem a „szociálfasizmus”, azaz a szociáldemokraták elleni harc volt, hanem a széles antifasiszta népfront megvalósítása.⁷²

„Valahol a középén állunk”

Kohn tanácsára Groza felvette a kapcsolatot a Zsil-völgyi bányászokkal, a vasutasokkal, a katonákkal.⁷³ A helyi földművesekkel már ezt megelőzően összeköttetésbe került. A Génád testvérek visszaemlékezése szerint 1930 tájékától igen gyakran lehetett látni Grozát, amint Déva utcáin kisebb-nagyobb csoportokba véletlenszerűen összeverődött parasztokkal beszélgetett. Volt, aki már akkor azt a következtetést szűrte le ebből, hogy Groza saját pártot akar alapítani.⁷⁴ Nem tudjuk, valóban volt-e ilyen szándéka, de tény, hogy ekkor még aktív tagja volt Averescu Néppártjának, amelyből, mint már említettük, csak 1933 októberében lépett ki. Annyi bizonyos, hogy az 1933. január 8-án, Déván megalakult új parasztszervezetet, az Ekésfrontot [Frontul Plugarilor] nem ő hozta létre, hanem az a gazdasági világválság miatt igen nehéz helyzetbe került, és emiatt egyre inkább radikalizálódó parasztság alulról jövő kezdeményezése volt.⁷⁵ Anyagilag támogatta ugyan a *Horia* című dévai lapot, amely fontos szerepet játszott a szervezet megalakulásában, de az első hónapokban – saját szavaival élve – inkább csak „animátora” volt az Ekésfrontnak. Segítette a földműveseket a helyi és országos szervezkedésükben, tanfolyamokat tartott, oktatatta „az értelmesebb ekéseket”.⁷⁶

A sajtónak gyakran nyilatkozott az Ekésfrontról, miközben egymásnak ellentmondó állításokat is tett. Az Ekésfront „nem agrárpárt és semmiféle párt. Főképpen nem politika” – jelentette ki például 1933 tavaszán.⁷⁷ Néhány hónappal később viszont már azt nyilatkozta, hogy az „a parasztosztály pártja, paraszturalmat követelő, parasztjogokért harcoló párt, sem nem jobb-, sem nem baloldali.”⁷⁸ Az ideológiai semlegességre vonatkozó fenti kitétel az Ekésfront történetének e kezdeti szakaszában szinte mindig kihangsúlyozta. Arra az 1933 novemberében elhangzott újságírói kérdésre például, hogy „kommu-

72 Az RKP 1935 februárjában döntött az irányváltásról, annak nyomán, hogy a Kominternben is egyre inkább teret nyert a népfront gondolata. Lásd Főcze: *A MADOSZ*, 135., 138. A nemzetközi kommunista mozgalom új politikai irányvonalát végül a Komintern 1935 nyarán, Moszkvában lezajlott VII. kongresszusa szentesítette. Papp István: *A magyar kommunisták, 1918–1989*. Bp., 2024. (Modern Magyar Történelem) 130.

73 Bítfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 177.

74 Génád–Génád: *Amintiri despre dr. Petru Groza*, 2.

75 Rövid történetét lásd Gheorghe Micle: *Frontul Plugarilor. Cum s-a născut, Ce este, Ce vrea?* Oradea, 2012. Az Ekésfront megalakulásáról és működésének kezdeti szakaszáról magyarul lásd Csatári Dániel: A víz lefolyik, a kövek megmaradnak. Petru Groza emlékezete. *Tiszatáj* 38 (1984) 11. sz. 78–79. A kommunista diktatúra idején Romániában megjelent, az Ekésfront történetét tárgyaló írások egy része – még ha közvetlenül nem is a kommunista pártnak tulajdonította létrejöttét – valótlannul azt állította, hogy az RKP kezdettől fogva közéről figyelte és támogatta a szervezet működését. Lásd pl. Gheorghe I. Ioniță: *Activitatea frontului plugarilor pentru apărarea drepturilor și libertăților democratice ale țărănimii. Sargeția* 11–12 (1974–1975) 447.

76 Pogány Marcell: *Fütykös, csendőrgolyó, fütykös... Brassói Lapok* 1933. november 27. 4.

77 „Nem Mussolini, nem Hitler, nem Stalin” – hát ki: Groza Péter. *Riport. Gara Ernő lapja* 1933. május 1. 1. [ANR SJH Tribunalul Hunedoara (1919–1942) dos. 13/1933. fol. 45.]

78 Barzilay István: „Vezért keresünk!” *Uj Kelet* 1933. október 10. 5.

nista-e Groza Péter, a dévai nábob”, kitérő választ adott, és középre pozicionálta saját magát, valamint az Ekésfrontot is: „A jobboldalnak igen baloldali vagyok, a baloldallal igen jobboldali. És ez jól van így, mert én és az Ekések frontja valahol a középben állunk, de nem azon a középben, amit a politikai pártok már eljátszottak.”⁷⁹ Ez az állítás azonban Grozára vonatkoztatva nem felelt meg a valóságnak, hiszen láttuk, hogy baloldali fordulata már évekkel korábban elkezdődött, és még a Génád testvérek visszaemlékezése szerint is – amely pedig az általunk vizsgált források közül a legkésőbbi időpontra tette e fordulatot – 1933 kora őszén Groza már „hangsúlyosabban” közeledett a kommunista eszmék felé. Kitérő válasza véleményünk szerint azzal magyarázható, hogy Groza (ekkor még) nem vállalta fel nyíltan kommunista szimpátiáit, továbbá el szeretne volna kerülni, hogy a hatóságok szélsőséges baloldali szervezetnek minősítsék az Ekésfrontot. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy 1945-ben Jordákynak állítólag azt mondta: örült, amikor az 1930-as évek első felében Demeter János azt írta róla, hogy ő a román szélsőjobboldal képviselője – holott ekkor már a kommunistákkal működött együtt –, mivel ezzel sikerült elaltatni a hatóságok gyanúját és elhitetni az Ekésfrontról, hogy az jobboldali irányultságú.⁸⁰

Nem csak Demeter ismerte félre kezdetben a parasztszervezetet. A korabeli sajtóban feltűnést keltett, hogy 1934. június végén, Péter és Pál napján mintegy kétszáz „ekés” katonás rendben felvonult Déva utcáin. Groza háza előtt a tömeg „mintegy vezérszóra fasiszta üdvözlésre emelte jobb karját, üdvözölte Grozát”, aki „a kertjében állott és a fasiszta köszönést ő is felemelt jobb kézzel viszonzta”. Az újságíró – valószínűleg Pogány Marcell, aki a *Brassói Lapok*ban több beszámolót is közreadott Grozáról és az Ekésfrontról – plasztikus leírása szerint a „vezér”, azaz Groza „kalap nélkül, zöld nyári ingben, felemelt jobb karral, keményen [állt], és fogadta az elvonuló csapat éljenzését. Mint egy Mussolini, mint egy Hitler a hitleri bajusz nélkül, mint egy valódi fasiszta vezér.”⁸¹ Groza azonban határozottan tagadta, hogy az „ekések” köszönésének köze lenne a hitleri karlendítéshez, és leszögezte, hogy ő nem faji alapon áll, mint Hitler. Ismét kijelentette: sem jobbra, sem balra nem tart, illetve nem akar választani Hitler és Sztálin között, mivel „fémjelzett céget” nem fogad el. „Stalin [!], Mussolini, Hitler nekem csak egy-egy kísérlet, amelyeknek tanulságait levonom, és ezekből a tanulságokból felépitem a magam külön elméletét és rendszerét” – nyilatkozta.⁸²

Az Ekésfront lényegét Groza a politikai pártok elleni harcban és a nagy gazdasági elmentések kiküszöbölésében látta, célját pedig – osztályharcos szellemben – így foglalta össze: „a mozgalom tehát a kizsákmányoló politika és a politikai kizsákmányolás ellen

79 Pogány: Fütykös, csendörgölő, fütykös, 4.

80 Jordáky: Íntilnirile, 50. Visszaemlékezéseiben Demeter elismerte, hogy az Ekésfront irányvétele kezdetben félreérthető volt számára, de azt is megjegyezte, hogy az ő értékelését is félreértették. Demeter: *Századunk*, 216. A Génád fivérek szerint maga Groza mondta nekik, hogy az Ekésfront jobboldali szervezetként alakult meg, mivel csak így tudott megerősödni, és csak később vált baloldallivá. Génád-Génád: Amintiri despre dr. Petru Groza, 1–2.

81 P. M.: „Heil” Groza!... A baloldali ekések jobboldali felvonulása. *Brassói Lapok* 1934. július 2. 2.

82 Pogány Marcell: „Ha pofon üt a csendő, odatartjuk arcunk másik felét is.” Az indexre tett Groza Péter őszinte vallomást tesz politikai céljairól. *Brassói Lapok* 1934. július 13. 4.

irányul.”⁸³ Alapját a „nemzeti munkásszolidaritás” képezte, míg programja a „teljes rendszerváltozást” tűzte ki célul, elsősorban gazdasági téren, faji és felekezeti különbség nélkül.⁸⁴ A 17 pontból álló hosszú program, amelyet Groza olvasott fel a szervezet 1933. április 18-i dévai nagygyűlésén, radikális szociális követeléseket is tartalmazott. Ilyen volt például a lakossági adósságok háromnegyed részének elengedése, az addig birtok nélküli földművelők ingyenes földhözjuttatása, a falusi munkanélküliség megszüntetése, ingyenes orvosi felügyelet és jogsegély a 10 holdnál kisebb területtel rendelkező birtokosok számára.⁸⁵ A program ismertetése során elhangzott beszédében Groza az Ekésfrontot forradalmi szervezetnek nevezve kijelentette, hogy vértelen forradalomra készülnek, ugyanakkor érzékeltette, szükség esetén készen állnak arra is, hogy vér folyjon.⁸⁶ A hangsúlyt azonban mégis a békés fellépésre helyezte. Némileg ellentmondva a forradalommal kapcsolatos fejtegetéseinek, azt is kiemelte a Déván összegyűlt több ezer földműves előtt, hogy az ő jelszavuk a „béke és törvényesség”, fegyverük pedig az ész.⁸⁷

Az amúgy is „kommunista” hírében álló Groza ellen ezt követően megsokasodtak a hatósági eljárások és fenyegetések. Már másnap, 1933. április 19-én beidézték a dévai rendőrségre, és azzal vádolták, hogy engedetlenségre buzdít a hatóságokkal szemben. A rendőrségi jelentés szerint magatartása agresszív és elszánt, ráadásul ebbe az irányba befolyásolja az „ekéseket” is, akik ezért „már nem akarnak az urakra hallgatni”.⁸⁸ A hatóságok folyamatosan akadályokat gördítettek az Ekésfront szervezkedése elé, nem engedélyezték gyűléseit, betiltották a *Horia* című lapot, újjelnyomatokat vettek a szervezet vezető embereitől, és zaklatták őket, Grozát figyelmeztették: hagyjon fel az agitálással, mert nem garantálják az életét. A fenyegetést be is váltották, mivel 1933 novemberében, Brádon a csendőrség emberei tétlenül nézték, hogy fütykösökkel felfegyverzett csoport támad Grozára, akit hívei mentettek meg. Pár nappal előtte Csernakeresztúron hasonló támadás érte, Dobrán pedig egy csendőrgolyó fúródott az autójába, a hivatalos vizsgálat eredménye szerint véletlenül.⁸⁹

Groza közéleti pályafutásában új szakasz kezdetét jelentette az Ekésfront megalakulása, amelynek 1933 júniusában tiszteletbeli elnöke, novembertől pedig tényleges vezetője lett. Visszatért tehát a politikai életbe egy országos szinten viszonylag jelentéktelen, Hunyad megyében viszont erős beágyazottsággal rendelkező párt élén. Valóságos népszerűként viselkedett, és karizmatikus személyiségével, meggyőző szónoklataival nagy nép-

83 Pogány: Ha pofon üt a csendőr, 4.

84 Uo.

85 Nem Mussolini, nem Hitler, nem Stalin, 2–3.

86 Bîțoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 153.

87 Botezul Frontului Plugarilor. *Horia* 1933. április 22. 3. Az április 18-i nagygyűlésről lásd még O impunătoare manifestație a plugărimii din Ardeal și Banat. *Universul* 1933. április 21. 8.

88 Bîțoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 153–154.

89 Pogány: Fütykös, csendőrgolyó, fütykös, 4.; Nem engedik gyűlésezni Groza Földművesfrontját sem. *Brassói Lapok* 1933. november 24. 2.; Tălăria de drumul mare (Cristur). *Horia* 1933. november 29.; A doua tălărie (Brad). Uo.

szerúségre tett szert az „ekések” körében. „Tömegei vannak, hisznek neki, ezren és ezren követik. A román parasztság egyik bálványa” – írta róla az egyik korabeli újságcikk.⁹⁰

Az 1933-as esztendőt értékelve Groza az alábbiakat jegyezte fel noteszébe. Sok energiát fordított az Ekésfrontra azért, hogy megpróbálja felkészíteni a földműves sokaságot a nagy változásokra, amelyek a régi rendszer kedvezményezettjeinek ellenállása dacára viharosan közelednek. „Nehéz próbálkozás – írta –, de jobb a gyávasággal határos passzivitásnál.”⁹¹ 1935-től nyíltan felvállalta kommunista szimpátiáit, az Ekésfrontot az RKP szövetségesevé tette, 1945-ben pedig a kommunista párt „társutasaként” Románia miniszterelnöke lett.

A „Groza-rejtély”

Tanulmányunkban megpróbáltuk bemutatni azt a hosszadalmas, évekig tartó folyamatot, amelynek során végbement Groza baloldali fordulata. Újjonnan feltárt levéltári források segítségével kitértünk arra, hogy a leendő miniszterelnök igen erős küldetésudattal és elhivatottságérzéssel bírt, és belső meggyőződése volt, hogy ő lesz majd az új, kommunista Románia vezetője. Amellett érveltünk, hogy baloldali fordulata már az 1920-as évek végén elkezdődött, de a végső impulzust a Kohn Hillel-le való 1931. decemberi megismerkedése, illetve az ezt követő további találkozók jelentették. Az 1933-ban alakult Ekésfront egyik „animátoraként”, majd pedig elvitathatatlan tekintélyű vezetőjeként eleinte óvatosságból ideológiai semlegességet hirdetett, és politikailag középre pozicionálta magát. Ezzel azonban nem sikerült megtevesztenie a fennálló hatalmat, így személye és vele együtt a radikális programot meghirdető Ekésfront is egyre inkább a hatóságok célkeresztjébe került.

Több olyan kérdés is felmerül azonban, amelyekre egyelőre nincsenek biztos válaszaink. Az egyik legfontosabb talán az, hogy Groza baloldali fordulatában küldetésudata, a Kun Béla iránti felfokozott érdeklődése, valamint a szociáldemokrata Róth Ottóhoz fűződő barátsága mellett szerepet játszott-e egyfajta előremenekülés, netán politikai opportunizmus is. Erre utalhatnak jó ismerőse, Adrian C. Brudariu visszaemlékezéseinek a Grozával való, 1950 után lefolytatott négy szemközti beszélgetésekre vonatkozó részei. Eszerint Brudariu egyik kérdésére, hogy miért szegődött a kommunista párt szolgálatába, Groza állítólag több alkalommal is elmondta neki: mikor látta, hogy „Dzsingisz kán ránk ront és viharként közeledik égis éré kerekkel, hogy eltaposson és elpusztítson”, futás közben felugrott a szekérre, és így megmenekült. Ha nem szállt volna fel, „kapitalista földbirtokosként” „likvidálják”.⁹²

90 Déva = Groza Péter, 6. Saját állítása szerint 1933 őszén a pártnak 60 ezer tagja volt. Pogány: Fütykös, csendőrgolyó, fütykös, 4.

91 Bîţfoi: *Petru Groza, ultimul burghez*, 146.

92 ANIC ISISP Personalităţi (XV) Nr. inv. 3544. dos. Nr. 604. Amintiri şi relatări despre viaţa şi activitatea lui Petru Groza întocmite de Adrian C. Brudariu. fol. 40.

Ha hitelesnek fogadnánk el Brudariu emlékezését, ez azt jelentené, hogy Groza mint-egy előre látta a szovjet megszállás és a kommunista uralom bekövetkeztét, és ezért szövetkezett a kommunista párttal. Az azonban nem derül ki a szövegből, hogy Groza mikor „jósolta” mindezt meg: a második világháború idején, vagy pedig már jóval korábban, baloldali fordulata során. Brudariu egy másik emlékezésrészlete egyértelműen az utóbbi időszakra utal: „mit tudtam volna tenni?” – kérdezte állítólag Groza Brudariutól. „Még kértem Maniut, hagyjon, hogy megszervezzem az Ekésfrontot, mert jön rám Dzsingisz kán.”⁹³ A visszaemlékezés hitelét ez a mondat erősen rontja, hiszen az Ekésfrontot – mint láttuk – kezdetben még nem Groza szervezte, Maniu engedélyét pedig tudomásunk szerint sem akkor, sem később nem kellett megkérni. Brudariu állításait ezért is érdemes a legnagyobb óvatossággal kezelni.

Groza gondolkodásába és ideológiai fejlődésébe egykori szászvárosi osztálytársa és haláláig jó barátja, Nicolae Brînzeu lugosi kanonok naplóbejegyzései nyújtanak mélyebb bepillantást. Brînzeu az évek során megejtett találkozásaik alkalmából egyebek mellett a következőket jegyezte fel Grozáról. 1932. szeptember 29.: Petru elmondta, hogy ő mindig jóval korábban előre látta az eseményeket, radikális változások várhatóak: a polgárság bukása, ezért a gyermekeit is ebben a szellemben neveli. De még mindig polgár. 1934. május 18.: Groza Ekésfronttal kapcsolatos tevékenysége tudományos alapon nyugszik, és túlnyomórészt marxista. Hajlik a társadalmi változásra, de még ő sem tudja, hogy az milyen irányú lesz: bolsevik, hitlerista vagy olasz fasiszta. 1936. szeptember 2.: Groza a baloldallal tart (antikapitalista), ugyanakkor nemzeti és keresztény érzelmű. 1940. augusztus 16.: Groza nem szívesen látna Romániában kommunista rezsimet, de készül erre, hogy ne ériék váratlanul az események, és ne mások álljanak „a mozgalom” élére.⁹⁴

Brînzeu naplója arra enged következtetni, hogy Groza baloldali fordulatában valóban lehetett egyfajta előremenekülés a szerinte bukásra ítélt polgári társadalomból. Ez egybevág a nagy visszhangot kiváltott, korábban már említett 1931-es nyilatkozata azon részével, amely szerint „a történelemnek nem lehet útjába állni”, csak késleltetni lehet, vagy a „zökkenést” csökkenteni.⁹⁵ A napló megerősíti a tanulmányunk elején ismertetett spiritiszta szeánszon elhangzottakat is, és pedig Kun Béla „szellemének” tanácsát: ha nem vigyáz, más kerül hatalomra. Ez újabb érv Groza erős küldetéstudata mellett, ugyanakkor személyes érvényesülési vágyra, a hatalom megszerzésére irányuló törekvésre is utal. Újból felveti viszont a kérdést, hogy mit gondolt valójában a sztálini rendszerről; voltak-e illúziói ezzel kapcsolatban, vagy pedig Panait Istrati és mások hatására tisztában volt annak valódi természetével.

Nehéz eldönteni, hogy Groza egy-egy nyilatkozata mennyire volt őszinte, milyen mértékben befolyásolta azt a hatóságok és a cenzúra miatti óvatossága, saját pillanatnyi politikai érdeke, szereplési vágya. Személyének megítélése már a kortársak esetében sem volt egyértelmű: „ellenségei így vélekednek róla: poseur [!], demagóg, aki minden népré-

93 ANIC ISISP Personalități (XV) Nr. inv. 3544. dos. Nr. 604. Amintiri și relații despre viața și activitatea lui Petru Groza întocmite de Adrian C. Brudariu. fol. 41.

94 Nicolae Brînzeu: *Jurnalul unui preot bătrân*. Timișoara, 2011. 64., 140–141., 229., 387.

95 Balla: Egy volt miniszter őszinte pillanatai, 17.

teghez megtalálja a kellő szavakat. És hipnotizálja a tömeget. Egész veszedelmes ember, aki valamikor azt fog csinálni a néppel, amit akar.”⁹⁶ Ő maga viszont így nyilatkozott elképzeléseiről:

„Sokan azt mondják [...], hogy a hős szerepében tetszelgek magamnak, mert nem szoktam megalkudni. Nem akarok sem hős, sem mártír lenni. Abban a pillanatban, amikor látni fogom, hogy a válságot sikerült megoldani és a fejlődés útja biztosítva van az én törpe közreműködésem nélkül, én befejezem politikai működésemet és boldogan vállalom a közember szerepét abban a társadalomban, melyben munkával érvényesülni és alkotni lehet.”⁹⁷

Országa történelme és benne saját szerepe végül nem így alakult. A „Groza-rejtély” megoldásához további kutatómunka, új források feltárása szükséges.

⁹⁶ Benczel: Groza Péter exminiszter, 4.

⁹⁷ Pogány: Ha pofon üt a csendő, 4.

CONTENTS

STUDIES

Gábor Barabás From Friend to Foe. Duke Władysław of Opole and the Přemysl–Árpád Conflict in the Second Half of the 13 th Century	1
Ágnes Szalai The Organisation of Somlyó into a Fortress and the Central Government of the First Years of the Apafi Period	31
Kornél Nagy “Omnes Viae Varsaviam ducunt”/“All Roads Lead to Warsaw”. The Case of the Armenian Missions in Moldavia and Transylvania in the Last Third of the 17 th Century (1668–1691)	51
János Szulovszky Was the Coffee–House an Urban Phenomenon in Hungary at the End of the 19 th Century?	81
Róbert Balogh – Péter Homor Nation–Building Foresters. Nationalism in Hungarian Forestry, 1862–1913	105
Béni L. Balogh “You will be the Second Lenin”. Petru Groza’s Ideological Turn in the Late 1920s and the First Half of the 1930s	127
Márta Hantos–Varga The St. Stephen Theory of Statehood as “Christianity Applied to Politics”. Reform Catholic Reflections on the Political Community and the Nation in the 1930s and 1940s	147
DEBATE	
Károly Perényi Small Hungarian Celtology. Misunderstood sources from the Uighurs to Ulászló	175

E számunk szerzői

L. Balogh Béni, tudományos munkatárs, HUN–REN Társadalomtudományi Kutató–központ, Kisebbségkutató Intézet, Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály • Balogh Róbert, posztdoktori kutató, Ostravai Egyetem [Csehország] • Barabás Gábor, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész– és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék • Hantos–Varga Márta, történész • Homor Péter, levéltárvezető, Széchenyi István Egyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár • Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Perényi Károly, történész • Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Szulovszky János, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutató–központ Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapiokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

